

В. Є. ТКАЧУК

Віктор Євгенович Ткачук, кандидат юридичних наук, старший викладач Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка

**ВИЩА ОСВІТА ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ
(НА ОСНОВІ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПРОТИПРАВНОЇ
ПОВЕДІНКИ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ
З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ)**

Актуальність даної проблематики не викликає сумніву як з точки зору ефективності розвитку економіки держави, так і її правової системи в цілому. З цього приводу доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України Олександр Костенко стверджує, що процвітання народів завжди забезпечують університети¹. На провідному місці вищої освіти у професійному становленні особистості та її продуктивної діяльності акцентує увагу доктор соціологічних наук, професор Єлизавета Подольська. Вона зауважує, що вища освіта в розвинутих країнах світу давно вже стала доступною не тільки для елітних прошарків суспільства, але й фактично перетворилась на масове явище та виступає могутнім фактором розвитку й модернізації суспільства².

Саме тому питанню впливу вищої освіти на процеси розвитку сучасного суспільства приділяється значна увага науковців, серед яких слід виділити праці В. С. Бакірова, Л. О. Белової, М. С. Болотських, С. М. Домбровської, О. Е. Коваленко, Д. Л. Константиновського, І. Ф. Прокопенко, Л. Я. Рубіної, М. Н. Руткевич, Л. Г. Сокурянської, В. Н. Шубкіна та інших. Однак дослідження ролі вищої освіти як одного із запобіжних чинників злочинної поведінки осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, пропонується для науково-практичного розгляду чи не вперше.

Метою даної статті є вивчення та аналіз місця вищої освіти як одного із чинників запобігання вчиненню злочинів особами, засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Як показали результати даного дослідження, серед ряду ознак не менш важливою ознакою характеристики осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, є їх рівень освіти, який дає можливість сформулювати реальну уяву про їх безпосередній інтелектуальний потенціал та його вплив на вибір даною категорією осіб певного варіанта поведінки. У цьому контексті А. Стаас влучно акцентує увагу на тому, що інтелект може виступати як «базовий поведінковий репертуар», який людина отримує за допомогою певних навчальних процедур³.

На думку Л. Л. Терстоуна, інтелект є не тільки механізмом опрацювання інформації, а й механізмом регулювання психічної і поведінкової активності. Інтелектуальна поведінка включає в себе: а) можливість затримувати власну психічну активність на різних етапах поведінкового акту; б) можливість думати у різних напрямках щодо проектування певного варіанта поведінки; в) можливість обмірковувати ситуацію та власні спонуки на основі мислення⁴. Інші автори теж звертають увагу на взаємозв'язок дії та інтелекту, стверджуючи, що саме дія передуює інтелекту⁵.

На підставі результатів проведеного дослідження виявлено, що інтелект людини не стає на заваді протиправним діям осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: 16 % серед жінок та 7,22 % з-поміж чоловіків, які були опитані при відбуванні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, мали вищу освіту; найбільший контингент даної категорії злочинців мав середню освіту (жінки – 46 %, чоловіки – 48,79 %). Проте мотивація вчинення ними злочинів безпосередньо залежала від рівня безробіття. Серед засуджених осіб з вищою освітою безробітні становили 50 %, а із середньою освітою – 72,1 %. Однак серед загальної кількості опитаних осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, безробіття явно домінувало серед осіб із середньою та неповною середньою освітою і становило 44 %, середньою-спеціальною (неповною вищою⁶) – 17,5 %, а з вищою – 4,6 %*.

Результати дослідження причин вчинення злочинів даною категорією осіб вказують на безпосередній зв'язок між їхнім рівнем освіти та можливістю задоволення матеріальних потреб. Загальновідомо, що потреби певною мірою формують мотиви та мету поведінки людини і можуть виступати важливими елементами складу злочину, який виступає кримінально-правовою категорією (ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу України, далі – КК). У цьому контексті правильною є точка зору Н. Ф. Кузнецової, яка свого часу зауважувала, що потреба є опосередкованим складним психологічним процесом мотивації і психологічно проявляє себе у формі мотиву поведінки⁷. А. В. Петровський, Д. А. Кікіадзе, Г. А. Фортунатов вважали потреби основним джерелом мотивації⁸. Д. Н. Узнадзе з цього приводу зазначав наступне: «Ніщо не є таким притаманним для

живих істот, як наявність у них потреб. Потреби – джерело активності»⁹. С. Л. Рубінштейн підкреслював, що вже самі зародки волі побудовані на потребах, як вихідних спонук людини до дії¹⁰.

На провідному місці вищої освіти у задоволенні власних матеріальних потреб наголошується і в результатах дослідження доктора економічних наук, професора Є. М. Лібанової¹¹, а автор теорії «постіндустріального суспільства» Д. Белл стверджував, що рівень здобутої людиною освіти взагалі є вирішальною передумовою її соціального становища¹².

Отже, потреби мають певне значення у формуванні мотиву поведінки людини, в тому числі й поведінки осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Саме матеріальні потреби стали причиною для вчинення злочинів серед 31 % опитаних осіб. Однак особи з вищою освітою мали більші можливості їх задовольняти, адже серед них лише 2,3 % опитаних причинами вчинення злочинів назвали важкий матеріальний стан. Аналогічну причину вчинення злочинів серед осіб із середньою та неповною середньою освітою виокремили 18,4 % респондентів. Отримані результати дослідження дають підстави стверджувати про те, що громадяни з вищою освітою краще адаптовані в суспільстві і при вирішенні власних матеріальних проблем все-таки віддають перевагу правовим методам.

Немає сенсу заперечувати, що при вчиненні навмисних злочинів особа не апелює до свого інтелекту, тобто до думки, яка виникає на основі певних інтелектуальних здібностей і спонукає до вчинення протиправної дії. Це дало змогу при проведенні даного дослідження простежити передумання інтелекту певній дії. Так, результати анкетного опитування осіб, які відбували покарання, не пов'язані з позбавленням волі, засвідчили, що серед 20 % даної категорії злочинців жіночої статі, які вчинили злочини свідомо, 14 % мали середню освіту та 4 % – неповну середню. З вищою та середньою спеціальною освітою кількість навмисно вчинених злочинів є незначною і становила 2 %. Подібними є показники серед чоловіків, засуджених до аналогічних видів покарань. Із 17,4 % злочинців чоловічої статі, які вчиняли злочини навмисно, вищу та середню-спеціальну освіту мали 6,0 %, середню та неповну середню – 11,4 %. Дані результати дають можливість зробити висновок про те, що інтелект людини може бути причиною як правової, так і протиправної поведінки, проте в більшості випадків навмисно злочини вчиняли особи, які мали середню та неповну середню освіту.

Слід зауважити, що в процесі дослідження було виявлено зв'язок між вчиненням рецидиву (ст. 34 КК), повторністю (ст. 33 КК) злочинів даною категорією осіб та їх рівнем освіти. Зокрема, рецидив та повторність злочинів серед загальної кількості опитаних осіб, які відбували покарання, не пов'язані з позбавленням волі, становили для осіб з вищою освітою 1,8 %, середньою-спеціальною – 32,1 %, середньою 38,7 %, неповною середньою – 8,0 %*. Такі результати дають можливість вбачати у підвищенні рівня освіти населення загальне запобігання злочинності, що можливо здійснити через спрощення доступу громадян до вступу у вищі навчальні заклади та забезпечення безперервності навчання (ст. 6 Закону України «Про освіту»), в тому числі засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, що передбачається ст. 7 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК).

Дана проблема спонукає до пошуку шляхів її подолання і може бути частково вирішеною для осіб, які відбувають кримінальні покарання, за допомоги дистанційної форми здобуття ними вищої освіти, що фактично передбачено ст. 42 Закону України «Про вищу освіту». З огляду на це та з урахуванням правових положень, передбачених ст. 53 Конституції України та ст. 7 КВК, доцільно конкретизувати право засуджених на здобуття вищої освіти шляхом внесенням певних змін у ст. 8 КВК.

Не менш важливим кроком у цьому напрямі є спрощення доступу громадян до здобуття вищої освіти, що, на нашу думку, можливо здійснити через переформатування певних правових норм. Саме з цього приводу виникають сумніви щодо положення ст. 53 Конституції України та ст.ст. 3, 4, 28 Закону України «Про вищу освіту». Так, ч. 3 ст. 53 Конституції України, ст. 3 та ч. 1 ст. 4 Закону України «Про вищу освіту» передбачають право громадян на безоплатне здобуття вищої освіти, проте ця можливість реалізується на конкурсній основі. Аналогічний підхід передбачено Конституціями Республіки Білорусь (ст. 49), Казахстану (ст. 30), Російської Федерації (ст. 43). Однак у конституціях більшості країн Європи питання здобуття громадянами вищої освіти взагалі не регламентується, тим паче – на конкурсній основі.

На нашу думку, застосування конкурсу при вступі у вищі навчальні заклади дещо обмежує доступність здобуття громадянами вищої освіти (ч. 2 ст. 53 Конституції України), адже потрібно визнати, що держава на сьогодні не в змозі забезпечити рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку, зокрема в установах виконання покарань (ст. 6 основних принципів освіти Закону України «Про освіту»). Так, взяти хоча б загальну середню освіту. Чи всі загальноосвітні навчальні заклади в змозі забезпечити достатній рівень знань своїм випускникам для вступу у вищі навчальні заклади? Чи в однакових умовах навчаються учні сільських та міських шкіл, чи однакове матеріальне забезпечення учнів як майбутніх абітурієнтів?

Логічність даних запитань частково можна обґрунтувати результатами опитування осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, адже серед них жителі сіл становили 69,9 %, а жителі міст – 30,1 %; особи з вищою освітою – 9,3 %, а із середньою та неповною середньою освітою – 61,6 %. Особи, які були засуджені до даних видів кримінальних покарань і на момент вчинення злочину проживали у селі та мали вищу освіту, становили лише 8,6 % серед опитаних, а, які проживали у містах і мали аналогічну освіту – 10,7 %*.

* Опитування проводилось у 2007–2011 рр. у Волинській, Рівненській та Тернопільських областях. Опитано 2160 осіб.

З огляду на це, наявність нерівних умов здобуття середньої освіти певною мірою усуває принцип справедливості у самій природі конкурсної основи вступу у вищі навчальні заклади, що створює нагальну потребу внести певні зміни у ст. 53 Конституції України та ст. 4 Закону України «Про освіту» і закріпити право громадян на вільний вступ до вищих навчальних закладів та автономність вищих навчальних закладів на конституційному рівні з метою розширення доступу громадян до здобуття вищої освіти.

Аналогічно спостерігаються певні недоліки у ст. 28 Закону України «Про вищу освіту» в якій передбачено правову регламентацію ліцензування освітньої діяльності. У цій статті викликає сумнів наявність обсягу підготовки, що обмежує фактично права вищих навчальних закладів щодо кількості прийому студентів, а в кінцевому підсумку це звужує можливість громадян здобути вищу освіту та створює штучні перепони в адаптації вищих навчальних закладів на ринку освітніх послуг. Усунення цього недоліку, на нашу думку, можливе шляхом встановлення обсягу підготовки лише за державним замовленням, а кількість місць навчання платної форми повинна залежати тільки від матеріально-технічних можливостей вищого навчального закладу.

Враховуючи сказане вище та з метою реалізації принципу вільного доступу громадян України до здобуття вищої освіти (ст. 53 Конституції України) слід запропонувати такі зміни до Конституції України, КВК та до Закону України «Про вищу освіту»:

1. Частина 3 ст. 53 «Кожен має право на освіту» Конституції України викласти у наступній редакції: «Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на основі здібностей кожного».

Відповідно до цих змін словосполучення «...конкурсній основі» у ч. 1 ст. 4 «Право громадян на вищу освіту» Закону України «Про вищу освіту» слід замінити на словосполучення «...основі здібностей кожного», що в кінцевому підсумку приведе до зміни принципів побудови державної політики в галузі вищої освіти (ч. 2 ст. 3 Закону України «Про вищу освіту»).

Запропоновані зміни будуть повністю відповідати нормам Загальної декларації прав людини (ч. 1 ст. 26).

2. Частина 1 ст. 8 «Засуджені мають право» КВК доповнити п. 7 такого змісту: «на отримання загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти», дасть змогу засудженому не тільки безперервно підвищувати професійний рівень, а й, що не менш важливо, зберігати соціальний зв'язок.

3. Із ч. 1 та 2 ст. 28 «Ліцензування освітньої діяльності, акредитація напрямів, спеціальностей та вищих навчальних закладів» Закону України «Про вищу освіту» вилучити словосполучення «обсяг підготовки», що дасть змогу вищим навчальним закладам автономно формувати кількісний склад студентів та відповідатиме загальноприйнятим європейським стандартам.

¹ Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія / О. М. Костенко. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.

² Подольська Є. Освіта в контексті глобалізації: напрямки та механізми реалізації реформ в Україні / Є. Подольська // Вища школа. – 2007. – № 1. – С. 48–55.

³ Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / Холодная М. А. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.

⁴ Там само.

⁵ Суїменко Є. Інтелект і дія / Є. Суїменко // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 1. – С. 167–190.

⁶ Роз'яснення щодо прирівняння середньої спеціальної освіти, здобутої за часів існування Радянського Союзу в технікумах та училищах, до неповної вищої освіти / Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 16.03.2011 за № 4.7-17/674.

⁷ Кузнецова Н. Ф. Избранные труды / Кузнецова Н. Ф. ; [предисловие акад. В. Н. Кудрявцева]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 834 с.

⁸ Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирования личности / Асеев В. Г. – М. : Мысль, 1976. – 158 с.

⁹ Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека / Якобсон П. М. – М. : Просвещение, 1969. – 317 с.

¹⁰ Асеев В. Г. Вказана праця.

¹¹ Лібанова Е. М. Соціальна стратифікація українського суспільства : спроба статистичного визначення та вимірювання / Е. М. Лібанова // Український соціум. – 2003. – № 1 (2). – С. 146–164.

¹² Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество : опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М. : Academia, 1999. – 783 с.

Резюме

Ткачук В. Є. Вища освіта як один із чинників запобігання злочинності (на основі результатів дослідження механізму протиправної поведінки осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі).

У статті розглядаються місце та роль вищої освіти як одного із чинників запобігання злочинності. Матеріалом для написання даної наукової статті послужили результати практичних досліджень механізму протиправної поведінки осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. На підставі результатів дослідження зроблені певні пропозиції щодо змін в Конституцію України, Кримінально-виконавчий кодекс України та Закон України «Про вищу освіту».

Ключові слова: вища освіта, інтелект, запобігання злочинності, покарання, не пов'язані з позбавленням волі.

Резюме

Ткачук В. Е. Высшее образование как один из способов предупреждения преступности (на основе результатов исследования механизма преступного поведения лиц, осужденных к наказаниям, не связанных с лишением свободы).

В статье рассматривается место и значение высшего образования как одного из способов предупреждения преступности. Материалом для написания данной научной статьи послужили результаты практических исследований механизма преступного

поведения лиц, осужденных к наказаниям, не связанным с лишением свободы. На основе результатов исследования сделаны конкретные предложения по усовершенствованию Конституции Украины, Уголовно-исполнительного кодекса Украины и Закона Украины «О высшем образовании».

Ключевые слова: высшее образование, интеллект, предупреждение преступности, наказания, не связанные с лишением свободы.

Summary

Tkachuk V. Higher Education as One of the Factors Preventing Crime (Based on Results of the Study of the Mechanism of the Illegal Behavior of Persons Sentenced to Punishments not Connected with Imprisonment).

In this paper the author examines the place and role of higher education as one of the factors preventing crime. For writing the scientific article the results of case studies of the mechanism of wrongful conduct of persons sentenced to punishment not connected with imprisonment were used. Based on the results of the research work the author made certain proposals for amending the Constitution of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Higher Education".

Key words: higher education, intellect, crime prevention, punishments not connected with imprisonment.

Отримано 1.04.2013

УДК 343.21

3. А. ЗАГИНЕЙ (ТРОСТЮК)

Зоя Аполлінаріївна Загиней (Тростюк), кандидат юридичних наук, доцент, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ ЗАКОНОДАВЧИХ ДЕФІНІЦІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ПОНЯТЬ ЯК ЗАСОБУ ОФІЦІЙНОГО ТЛУМАЧЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ РОЗДІЛУ XVII ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ «ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ»)

У сучасних умовах неузгодженості кримінально-правових приписів особливої наукової актуальності та гостроти набуває проблема їх тлумачення, спрямованого на точне, однакове та правильне розуміння. Сутність правової інтерпретації становить діяльність щодо визначення зв'язку між поняттям та відповідною законодавчою дефініцією. Справедливим є твердження М. О. Власенка про те, що тлумачення права та формулювання дефініцій – органічно пов'язані явища¹.

Проблема законодавчих дефініцій була предметом уваги багатьох теоретиків права, серед яких відзначимо наукові праці С. С. Алексєєва, Л. Ф. Апта, В. К. Бабаєва, В. М. Баранова, М. О. Власенка, Т. В. Кашаніної, Д. А. Керімова, А. Нашиц, О. С. Піголкіна, В. В. Пітецького, Ю. А. Тіхомірова, В. Ю. Тураніна та інших. Проблема законодавчих дефініцій кримінально-правових понять розглядалася у працях П. П. Андрушка, О. І. Бойка, Н. О. Лопашенко, М. Й. Коржанського, Н. Ф. Кузнецової, В. О. Навроцького, К. К. Панька, М. М. Сивака, А. І. Ситнікової, С. С. Тіхонової, М. І. Хавронюка та інших вчених-криміналістів. Однак, у працях цих науковців пропонуються різні визначення поняття «законодавча дефініція», приділяється мало уваги основним правилам їх формулювання.

Насамперед, зупинимося на виділенні істотних ознак поняття «законодавча дефініція кримінально-правового поняття» (далі – *законодавча дефініція*).

По-перше, зазначимо, що законодавчі дефініції є нетиповим правовим засобом, який застосовують суб'єкти тлумачення та який розкриває зміст поняття шляхом вказівки на його основні юридично значущі ознаки з метою забезпечення єдності праворозуміння та правозастосування. Одночасно законодавчі дефініції є нормативно-правовими приписами особливого типу, які нетотожні самим кримінально-правовим нормам. Дефініції не входять у склад самого правила поведінки, яке безпосередньо регулює суспільні відносини. Як вказують М. М. Вопленко та М. Л. Давидова, правило буде діяти і за відсутності відповідної дефініції. Саме у цьому проявляється допоміжна функція дефініцій. Вони не «прив'язані» до конкретної норми та існують найчастіше як самостійні частини правового акта протягом всієї дії правової норми, яка вміщує відповідне поняття².

По-друге, законодавча дефініція – це логічне визначення, яке встановлює відмінні ознаки предмета або значення поняття, його зміст та обсяг. При цьому важливою рисою законодавчих дефініцій є перерахування не всіх, а лише істотних ознак. Як зазначав А. А. Піонтковський, істинність юридичного визначення зале-